

Literatura

- Doležalová, K. 2013:* První ženy moravské archeologie. *Studia archaeologica Brunensia* 18, 63–78.
- Podborský, V. 2012:* Úvod do studia archeologie. Brno: Masarykova univerzita.
- Remišová Věšíňová, K. 2017:* Gender a pravěká společnost. *Præhistorica*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.

Jiří Škabrada a kol.: Lidová architektura v jižních Čechách. Společnost pro obnovu vesnice a malého města, *Brno 2021*. 726 str. + 1 CD.

Syntéza autorského kolektivu vedeného Jiřím Škabradou je adaptací pětaticet let staré monografie o téže problematice ze stejné oblasti. První kniha, jejíž rukopis byl dokončen v roce 1983, vznikla za spolupráce dvou architektů (*Voděra – Škabrada 1986*). Byť je jako její hlavní autor uveden Svatopluk Voděra, o deset let mladší Jiří Škabrada, který v roce vydání knihy oslavil čtyřicátiny, se projevil jako metodologicky vyzrálější a invenčnější osobnost. V několika kapitolách předstřel úplně nový způsob myšlení o lidové architektuře, zacílený na vyhledávání typologických zákonitostí v genezi vnitřních dispozic domů i dispozic usedlostí jako celků. Průkopnický byl i jeho důraz kladený na poznávání konstrukcí.

Škabradova optika ostře kontrastovala s tradicí etnografického bádání, věnujícího pozornost především vnějškovým znakům vesnických domů. V jejím hledáčku se ocitaly buď stavby na první pohled archaicky prosté, přitahující zájem např. malebnými doškovými střechami, nebo naopak okázalé, s nápadnými zlidovělými ozvuky barokního tvarosloví. Ani mladý Jiří Škabrada neztrácel ze zřetelse estetickou stránku rolnických usedlostí, vždy jí ale předřazoval jiné, skryté aspekty, které však dovolují postihnout hlavní vývojová stádia vertikální a horizontální struktury domů, potažmo umožňují absolutně (být třeba v širokých intervalech) datovat konkrétní stavby.

Výše naznačená badatelská perspektiva v nové knize výrazně zesílila. Změny ale zčásti mají i vynucený důvod, protože Svatopluk Voděra zemřel v roce 2001. Jeho texty se v nové knize neuplatňují, na rozdíl od hojných kreseb. Problematika, které se věnoval, ale není vynechána. Zčásti ji do svého výkladu integroval Jiří Škabrada (kapitoly o vývoji domu v 18.–19. století a o hospodářských stavbách), nebo se sepsání příslušných kapitol ujali dva další architekti. Karel Kuča přispěl esejí o vývoji osídlení jižních Čech a Jan Pešta encyklopedickým přehledem regionálních okruhů lidové architektury 19. století. Peštova stostránková kapitola jako jediná není vytištěna, nýbrž je připojena na doprovodném CD spolu s kvalitně digitalizovanou původní knihou.

Jádro monografie tvoří rozsáhlý Škabradův výklad o klíčových problémových okruzích výzkumu vesnické architektury. Co se týče koncepce, nejvýraznější obměna, díky níž se zpřehlednila pojednávaná látka, spočívá v oddělní výkladu o vývoji domů a hospodářských staveb od typologicky pojatého nástinu jednotlivých druhů konstrukcí. Tím se v aktuální syntéze, částečně inspirované žánrem vysokoškolských skript, zřetelně projevují Škabradovy pedagogické zkušenosti, jichž nabýval po roce 1989. Za normalizace kariérně stagnoval, badatelsky ovšem neustrádal, ba naopak. V začátcích dráhy stavebního historika na něho mělo zásadní formativní vliv dlouhodobé působení ve Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů. Toto profesní ukotvení bylo nedocenitelné pro sběr studijního materiálu, což autor v úvodu nové knihy široce ozřejmuje. Z předpokladů rozvoje svého komparačně-analytického myšlení, v němž – nutno podotknout – vyniká jako málokdo, zdůrazňuje hlavně tehdejší zapojení do projektů tzv. inventarizace lidové architektury.

Za účelem plošných průzkumů celých regionů i jednotlivých vesnic objel stovky lokalit a vstoupil do interiéru bezpočtu staveb. Mapování prováděl v době, kdy byl oproti dnešku – jak zdůrazňuje – mnohem snadnější přístup do soukromých nemovitostí. Zároveň zmiňuje ještě jednu další podstatnou okolnost. Na vesnicích v normalizačních časech ještě existovalo relativně velké množství autenticky dochovaných obytných i hospodářských staveb, které byly buď dlouhodobě neudržované, příp. se už rozpadaly. Proto se mu mnohokrát naskytl možnost zkoumat známky složitějšího vývoje a detailně poznat strukturu jednotlivých konstrukcí. Se zrychlenou stavební proměnou vesnic

po roce 1989 takových příležitostí valem ubylo, ať důsledkem demolic, nebo kvůli výrazným modernizačním přestavbám.

Vzhledem k neměnnosti diskurzivní povahy Škabradových textů v obou syntézách je jasné, že autor stále těží hlavně ze zkušeností, které učinil coby dvacátník a třicátník. Své dávné myšlenky nyní formuluje v zásadě stejně, nicméně mnohem košatěji a precizněji. V analyticky pojatém a přehledně členěném výkladu rozkrývá principy utváření celkové skladby zástavby vsí i jednotlivých hospodářských jednotek a poté probírá anatomii domu. Nejen archeologa zaujmou autorovy postřehy k tendencím v orientaci domů podle světových stran (z důvodu příhodného oslunění), názorně demonstrováné mj. na příkladu zástavby zaniklé středověké vsi Pfaffenschlag u Slavonic. Velký respekt vzbuzují vývojové analýzy mnoha příkladů fragmentace parcel a zmenšování návsi v důsledku zakládání chalupnických a domkářských nemovitostí. I v rámci této problematiky autor zmiňuje příklad Pfaffenschlagu.

Jiří Škabrada na základě velkého množství dobře poznanych staveb z různých časových vrstev a několika regionů vytrřbil už před delší dobou typologickou metodu, díky níž definoval hlavní stádia vývoje vertikální a horizontální skladby vesnických domů od pozdního středověku do 19. století. V první syntéze jsou tyto úvahy obsaženy v zárodečné fázi, v 80. letech teprve začínaly zřát v sérii článků (zvl. *Škabrada 1986; 1987*). Už tehdy ale získávaly pevné kontury, které jsou nyní argumentačně rozvedeny v jedné z klíčových kapitol, jednoduše nazvané *Obytné stavby*. Z hlediska archeologa je nejpodstatnější ta její část, jež se týká nejstaršího vývojového stádia, a sice domů s patrovou sýpkou v komorovém dílu. Škabradova perspektiva přitom není svázaná konvenčním periodizačním mezníkem oddělujícím středověk od raného novověku.

Mezi klíčové příklady, s nimiž autor operuje (v první i druhé syntéze), opět patří relikty staveb ze zaniklé středověké vsi Pfaffenschlag u Slavonic. Mezi nimi a dispozicemi nejstarších, uceleněji dochovaných jihočeských obytných staveb, jež pocházejí z 16.–17. století, neshledává podstatné rozdíly. Škabradova definice domu s patrovou sýpkou vychází z utváření zadního (komorového) dílu, obsahujícího ve spodní úrovni spízní komoru a nad ní sýpkové prostory. Toto horizontální členění se promítá nejen do podoby síně, ale i do dimenzí hlavní obytné místnosti, ať měla formu jizby, nebo světnice. Ve středním dílu se víceúrovňové řešení komorového dílu projevuje existencí komunikačního uzlu, jehož součástí obvykle bývá schodištní sestup do spízní komory. Archeologové dnes pro tento útvar se samozřejmostí používají pojem šjje. Málokdo si však uvědomuje, že jej v širší známost kdysi uvedl právě Jiří Škabrada, a to na jihočeských příkladech, které se vyznačují masivním provedením postranních zidek (*Škabrada 1978*). Ještě zbývá dodat, že patrová forma komorového bloku se v obytné (vytápěné) místnosti projevuje výrazně zvýšeným stropem.

V první syntéze okrajově, nyní zásadním způsobem, je Škabradův výklad o genezi dispozice venkovského domu koncipován se zřetelem k principiálním proměnám systému otopných zařízení. Autor elegantně vysvětluje proces proměny jizby v dýmu prostou světnici a nastiňuje genezi černé kuchyně. Stejně názorně ukazuje, jak zásadně se změnil život v domě nástupem sporáků, které nahradily kamna.

Kapitola *Obytné stavby* představuje v knize hlavní průsečík archeologie a stavební historie. Přínos archeologie je v této konfrontaci mnohem menší, ale nikoli nepodstatný. Do očí bijící je jiná skutečnost, a sice neměnný stav archeologických příkladů, zapojených do textů otištěných v letech 1986 a 2021. Přitom autor opakovaně upozorňuje, že jeden z klíčových problémů, a to absolutní chronologie proměny jizby ve světnici, zůstává stále otevřen a jeho řešení závisí na archeologických zjištěních. Těch se ovšem dlouhodobě nedostává nejen v jižních Čechách, ale na celém území státu. Dosavadní výsledky záchranné archeologie ve vesnických jádrech příliš nadějí nezbuzují. Případné odkryvy ve vybraných zaniklých vsích by proto bylo možné obhájit pádnými argumenty. Významná úloha, kterou v recenzované knize plní relikty domů ze zaniklého Pfaffenschlagu, k tomu přímo vybízí.

Dalším místem, kde v recenzované knize dostávají prostor archeologické poznatky, je jedna z úvodních kapitol nazvaná *Střední vývoj jižních Čech*. Jejím hlavním autorem je Karel Kuča, který se na šedesáti tiskových stranách pokusil vystihnout hlavní vývojové trendy osídlení od středověkých počátků po zásadní změny v 19. století. Už z absence poznámkového aparátu lze vytušit povrchnost výkladu. Autor na mnoha místech pateticky píše o svébytnosti jihočeského regionu, konkrétně ale

neuvádí relevantní specifika, protože rezignuje na komparaci se sousedními českými či rakouskými regiony. Hlavní důraz je kladen na vývoj sídelních forem – intravilánů a plužin. Jednotlivé typy autor povšechně datuje podle chabě zdůvodněných předpokladů publikovaných před padesáti a více lety. Tím spíše zarazí, že v jihočeském kontextu nevyužil výjimečný soubor opor v podobě relativně vysokého počtu venkovských staveb dochovaných z konce středověku a samého počátku novověku. Pomocí nich mohl u řady lokalit důvěryhodně posuzovat stáří sídelní struktury, jak ji znázorňují první katastrální mapy z 19. století.

Do Kučova pojednání vstupuje formou několika medailonů Jiří Škabrada, který se na příkladech vybraných lokalit pokouší sledovat obecné vývojové trendy sídelních forem. Pro středověké období přitom využívá výsledky povrchových průzkumů, které v 70. letech minulého století realizoval a publikoval spolu se Zdeňkem Smetánkou. Na dvou příkladech z rozhraní Strakonicka a Příbramska ukazuje posuny sídelních areálů v 12.–13. století. V kontextu dnešních nároků na pramennou kritiku ale tyto příklady neobstojí, protože v primární publikaci (*Škabrada – Smetánka 1974*) úplně schází zhodnocení keramických střepů, posbíraných na polích. S ohledem na pádné argumenty, jimiž byly zpochybněny Smetánkovy a Škabradovy závěry obdobně vyvozané z povrchových sběrů v jiné lokalitě (*Ježek 2007, 534*), ztrácejí důvěryhodnost i příklady ze Strakonicka. K dané problematice snesli archeologové v jižních Čechách mnohem relevantnější poznatky, řádně publikované v několika článcích v pozdější době (např. *Ernée – Vařeka – Zavřel 1997*). Tento dílčí pokrok archeologie není v recenzované syntéze reflektován.

Poukážem na rozvoj dendrochronologie Jiří Škabrada zdůvodňuje, proč v nové monografii chybí kapitola *Nejstarší objekty*, která představuje jeden z hlavních „stavebních kamenů“ původní syntézy. Autor v ní souhrnně pojednal dochované stavby předbělohorského stáří, přičemž koncepce výkladu vychází ze snahy zdůvodnit takto časnou dataci staveb na základě výskytu gotických a renesančních architektonických detailů. V době vzniku první knihy se ještě ozývaly pochybovačné hlasy o autenticitě použitých gotických tesařských prvků v architektuře poddanských usedlostí, což byl hlavní důvod Škabradovy zevrubné argumentace k datování. Nezpochybnitelné doklady autor shromáždil (zprvu opět v tandemu se Zdeňkem Smetánkou: *Škabrada – Smetánka 1978*) z několika jihočeských regionů, kvalitou i kvantitou mezi nimi dodnes vyčnívají nálezy z poměrně malého území zvaného Kouty, které leží na pomezí Českobudějovicka a Českokrumlovska. Příklady staveb s gotickými a renesančními prvky se v hojné míře objevují i v nové knize, jsou v ní ale rozptýleny, a proto nevyniknou některé podstatné aspekty jejich výpovědní hodnoty.

Zvláště v oblasti zvané Kouty dokážeme sledovat celkové dispozice usedlostí, a to přinejmenším do 16. století. Soubor zdejších staveb s renesančními a gotickými prvky nemá v tomto ohledu obdobu v měřítku celých Čech, snad jen s výjimkou západního Sedlčanska. Je proto z podivem, že tato skutečnost není v nové knize náležitě zdůrazněna (alespoň na příkladu nejdůkladněji poznaného areálu – usedlosti čp. 1 v Krníně: *Pešta 1997*). Ještě více zarazí, že doklady výstavných obytných a hospodářských budov předbělohorského stáří autor pominul v kapitole nazvané *Sociální členění zástavby*. Křiklavější ukázky nadprůměrně bohatých poddanských statků si lze jen těžko představit. Z hlediska humanitních věd mimořádně zajímavé téma, jakým jsou právě architektonické projevy prezentace společenského postavení zámožných vesničanů z řad poddanských, ostatně Jiří Škabrada ponechává zcela stranou své pozornosti. Přitom právě oblast zvaná Kouty se stala předmětem metodicky pozoruhodné studie, zabývající se otázkou, do jaké míry zdejší drobné vsi s obrovskými statky představují výjimečný sídelní model (*Ernée – Stejskal 2001*). Reflexe tohoto zásadního příspěvku k poznání sociálního kontextu velkých poddanských statků v recenzované knize z nepochopitelných důvodů chybí. Tím zřetelněji vyniknou tematické limity syntézy o lidové architektuře, v jejímž autorském kolektivu jsou v podstatě výhradně zastoupeni architekti. V důsledku této skutečnosti je problematika řešená v kapitole *Sociální členění zástavby* redukována pouze na aspekty, jež ve venkovském prostředí poněkud nepatříčně zahrnujeme pod pojem urbanismus.

Mezi syntézami z let 1986 a 2021 shledáváme nejen koncepční rozdíly, markantních změn doznal i obrazový doprovod, byť se v něm znovu skví výtečné Škabradovy fotografie. V nové knize se zhruba z poloviny uplatňují kresby a fotografie uveřejněné už v roce 1986. Je to pochopitelné i z toho důvodu, že předmět dokumentace často zanikl, nebo byl přetvořen výraznými adaptacemi.

Přitom se jednalo o stavby mimořádně instruktivní pro poznání obecných vývojových tendencí. V nové knize se výrazně zvýšil počet reprodukcí historických stavebních plánů a map. Za tímto nárůstem důležitého pramenného materiálu stojí hlavně Škabradova spolupráce s archivářem Martinem Ebelem. Vítané oživení představují i kresby a fotografie z archivu Etnologického ústavu AV ČR, které pocházejí z tzv. zaměřovacích akcí realizovaných během druhé světové války. Dále přibyla řada cenných fotografií, které Jiří Škabrada v jižních Čechách pořizoval při různých příležitostech v uplynulých bezmála čtyřiceti letech. Kreseb po tuto dlouhou dobu pořídil jen minimum. Důvod této obrovské disproporce samozřejmě tkví v časové náročnosti. Hlavním zdrojem plánového doprovodu nové knihy jsou tak stále záznamy ze 70. a 80. let minulého století, což vyvolává nejvážnější výhradu vůči aktuální syntéze.

Vzhledem k nezadržitelnému úbytku autentických památek by bylo žádoucí, aby se terénní výzkum lidové architektury (nejen) v jižních Čechách rozvíjel řádově rychlejším tempem než dosud. Řádně publikovaných průzkumů důležitých staveb je stále málo, nicméně existují a v posledních letech přece jen přibývají v relativně vyšším počtu. Respekt a naděje vzbuzují hlavně články badatelů z českobudějovického pracoviště Národního památkového ústavu. Tyto příspěvky jsou v recenzované monografii citovány v textech Jiřího Škabrady, ale alibistickým způsobem: autor zveřejněné poznatky doslova ignoruje, přestože se namnoze týkají staveb, o nichž se blíže zmiňuje.

Nejmarkantnějším příkladem Škabradova problematického přístupu je velká hospodářská budova středověkého stáří v selské usedlosti v Radošovicích u Strakonice. V aktuální syntéze je jí věnováno několik odstavců, které autor vyplnil hlavně vzpomínkami, kterak spolu se Zdeňkem Smetánkou před více než čtyřiceti lety objevil ve zdivu jejího štítu soubor zazděných keramických stěpů, pomocí nichž se pokusili stavbu datovat. Komplexního průzkumu se daná budova, která se mezitím proměnila v ruinu, ale dočkala až nedávno. Podařilo se získat několik dendrotat a zachytit řadu náleзовých situací svědčících o složitém stavebním vývoji, který započal v polovině 15. století (Šnejd – Hansová 2016). Nyní je k dispozici i zaměření půdorysů, které předtím citelně scházelo. V porovnání s těmito výsledky představují stěpy zazděné ve štítě nález marginálního významu. Škabradovo mlčení k poznatkům komplexního průzkumu, na kterém se nepodílel, proto sotva může mít racionální pohnutky.

V knize jsou ignorována dokonce i zevrubně publikovaná zjištění z hloubkového průzkumu vůbec nejstarší dochované stavby z rolnického prostředí v Čechách. Tato nálepka patřila domu selského gruntu v Mirkovicích u Českého Krumlova, jehož jádro pocházelo z 20. let 15. století. Dům, ač zanesený do seznamu státem chráněných památek, byl v roce 2013 demolován, přičemž zachránit se podařilo pouze jeho nejstarší část v podobě srubu obytné místnosti (dnes je uložen v rozebraném stavu v depozitáři muzea v Klatovech). Průzkum proběhl během demolice, proto se podařilo dokumentovat velké množství konstrukčních detailů (Havlice – Kodýdek – Šnejd 2014). Důvod, proč je tento mimořádný doklad středověké venkovské zástavby zmíněn v recenzované syntéze jen na okraj, Jiří Škabrada aktuálně neobjasňuje. Na jiném místě ovšem svůj názor na publikaci průzkumu domu v Mirkovicích vyjádřil bez okolků: „Přes snahu o dokumentaci a průzkum stavby před její demolicí nejsou získané informace o této obytné místnosti i domu jako celku takové, aby umožnily srovnávací zapojení do souboru dalších nejstarších vesnických domů z našeho území. V naší práci tedy poznatky o tomto domě nepoužíváme“ (Škabrada 2018, 62). Zdůvodnění rezervovaného postoje ale působí podivně: článek o mirkovickém domě je vybaven standardní dokumentací a vyšel v časopise *Průzkumy památek*, v jehož redakční radě Jiří Škabrada zasedá. Pokud tedy chová výhrady ke způsobu publikování průzkumů jihočeských badatelů, měl by je v zájmu zdravého rozvoje oboru konkretizovat, aby se závadám mohlo předcházet.

Do závěrečného hodnocení recenzované monografie se vkrádá otázka, nakolik její hlavní autor dostal žánru syntézy. Jednou rovinou tohoto problému je výše nastíněné ignorování důležitých publikovaných výsledků dalších badatelů. Druhou rovinou je tematické vymezení. Čerstvá kniha jasně pokračuje v metodologické linii, od níž se Jiří Škabrada nikdy neodchýlil. V úvodu recenzované monografie tuto skutečnost vyjadřuje pregnantně: „Přínos původní knihy, připravené dvěma architekty, vycházel z tehdy nového pohledu na lidovou architekturu jako součást obecného vývoje stavebního umění. Tento způsob názírání se od té doby nepochybně dále osvědčoval, protože přinášel

a přináší množství nových poznatků i vysvětlení skutečností, které se při odlišném pojetí vysvětlit nedaly. V tomto přístupu se i v nové edici snažíme pokračovat, jak je zřejmé také ze stále převažujícího zastoupení profese architekta v novém autorském kolektivu“ (s. 12–13).

Jestliže autor pochvalně hodnotí dobrovolnou izolaci vlastního oboru, je třeba mu důrazně namítnout, že určité vědní obory, které by bylo nanejvýš žádoucí vtáhnout do výzkumu vesnické architektury, učinily od 80. let minulého století obrovský pokrok. V prvé řadě to platí pro sociálně zaměřenou historii. Jeden příklad za všechny: jestliže je v recenzované monografii věnován velký prostor fenoménu zahušťování zástavby vsí v 18. a 19. století, novou a velkou dynamiku by stavební historie nabrala, pokud by reflektovala soudobou literaturu o populačních a sociálních změnách venkovského obyvatelstva v daném období. Hojnost podnětných studií je v tomto směru k dispozici právě pro jižní Čechy (např. *Grulich 2009*). V porovnání se soudobým pokrokem na poli historie se hned vyjeví diletantský ráz Kučova úvodního eseje. Obrátíme-li pozornost k archeologii, její vyhlídky na mezioborovou spolupráci při výzkumu architektury zemědělských usedlostí a sídelní struktury vesnic jsou neradostné. Z hlediska řešení určitých témat asi nezbývá, než aby se rozeběhly výzkumy zaniklých vesnic.

Jan Kypka

Literatura

- Ernée, M. – Stejskal, A. 2001:* Kouty na Českokrumlovsku. Běžný či výjimečný model vrcholně a pozdně středověkého osídlení?. *Archeologické rozhledy* 53, 310–342.
- Ernée, M. – Vařeka, P. – Zavřel, P. 1997:* Nové doklady osídlení 13. století na Českokrumlovsku. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 10, 41–57.
- Grulich, J. 2009:* Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- Havlice, J. – Kodýdek, L. – Šnejd, D. 2014:* Středověké jádro domu zemědělské usedlosti čp. 1 v Mirkovicích. Výsledky hloubkového průzkumu. *Průzkumy památek* 21/2, 139–155.
- Ježek, M. 2007:* Jaroměřsko v raném středověku. *Archeologické rozhledy* 59, 523–570.
- Pešta, J. 1997:* Usedlost čp. 1 v Krníně. *Průzkumy památek* 4/2, 101–115.
- Škabrada, J. 1978:* Sýpky domů v Pfaffenschlagu ve světle struktury vesnického domu jihočeské oblasti („šije“ vesnických sýpek a středověkých zemnic). *Archaeologia historica* 3, 355–369.
- Škabrada, J. 1986:* Základní rysy prostorové a konstrukční struktury domu zemědělské usedlosti pozdního středověku v Čechách. *Archaeologia historica* 11, 395–407.
- Škabrada, J. 1987:* Poznámky k pokračujícímu průzkumu domu čp. 2 v Lučici (Ke vzniku středověkého domu s trojdílným půdorysem). *Archaeologia historica* 12, 203–213.
- Škabrada, J. 2018:* Základní rysy typologie výstavby vesnických domů 16. a 17. století. In: J. Škabrada – Z. Syrová-Anýžová edd., *Nejstarší venkovské domy ve východních Čechách, Pardubice – Brno: Univerzita Pardubice – Společnost pro obnovu vesnice a malého města*, 17–63.
- Škabrada, J. – Smetánka, Z. 1974:* K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice. *Památková péče* 5, 297–306.
- Škabrada, J. – Smetánka, Z. 1978:* Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice). *Archeologické rozhledy* 26, 236–270.
- Šnejd, D. – Hansová, J. 2016:* Sýpka usedlosti čp. 9 v Radošovicích. *Průzkumy památek* 23/2, 93–102.
- Voděra, S. – Škabrada, J. 1986:* Lidová architektura v jižních Čechách. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství.